

'Education through Self-help is our motto – Karmaveer'

Rayat Shikshan Sanstha's

Chandrabai-Shantappa Shendure College, Hupari,

Tal. Hatkanangale, Dist. Kolhapur 416 203 M. S., India.

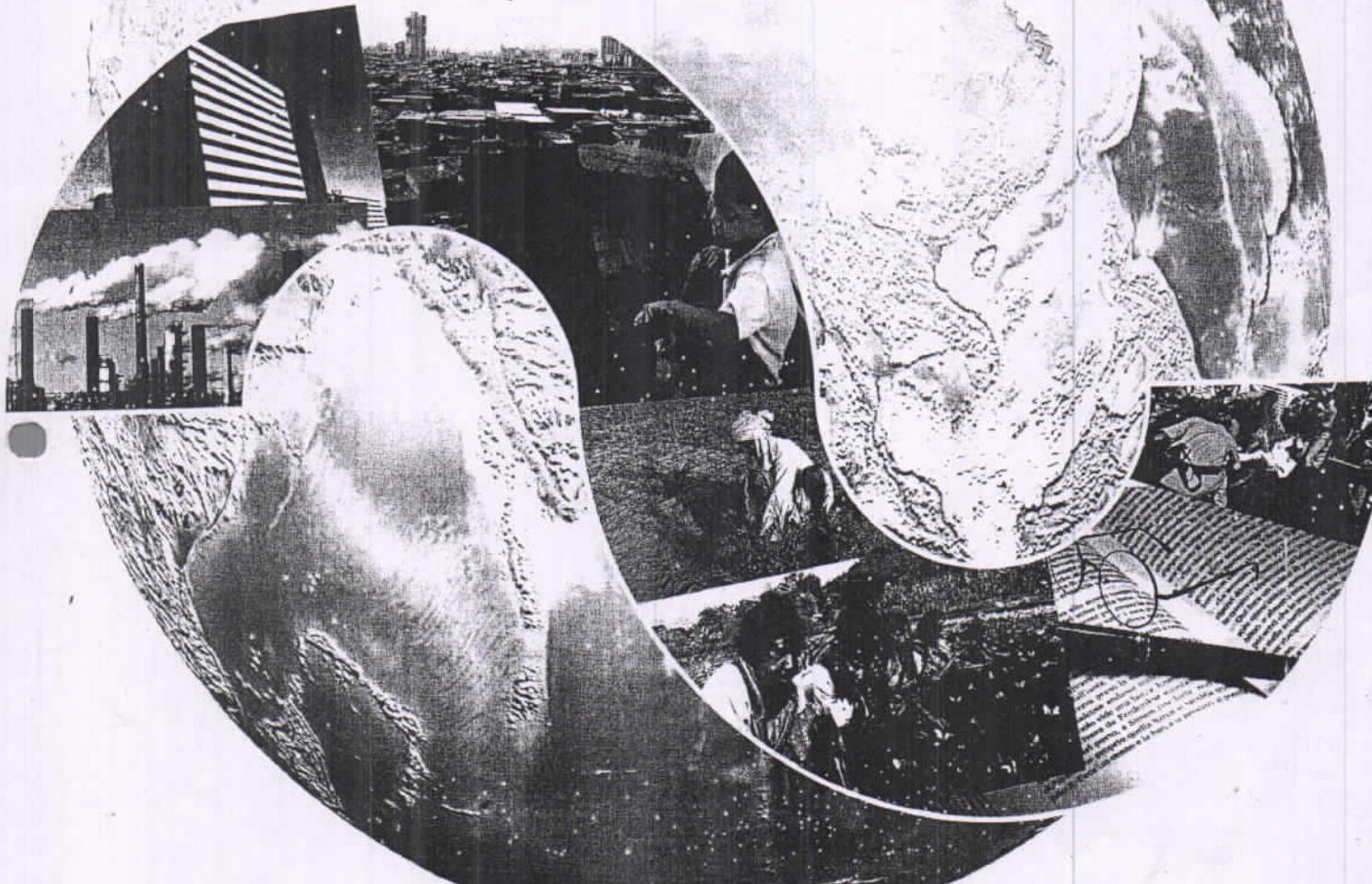
Re-accredited by NAAC with 'B' Grade, CGPA : 2.66

CONFERENCE PROCEEDING

Two Day International Conference

On

**"Business Management, Information System, Social Sciences & Language & Literature :
A Need for 2020"**

Organized by

Chandrabai-Shantappa Shendure College, Hupari in Collaboration with Shivaji University
Commerce and Management Teacher's Association, Kolhapur and BVDU's Institute of
Management and Entrepreneurship Development, Pune

On 4th and 5th December, 2015

58.	A CASE STUDY OF PADMAVATI MILK COLLECTION CENTRE, DABEWADI, SATARA	Dr. Mane Vijay Jaysing	158
59.	A STUDY OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND TRIBAL LIVELIHOOD DUE TO CHANGING ENVIRONMENT : CASE STUDY OF WASHALA, PALGHAR	Bhawari Devendra Kashinath	161
60.	A STUDY OF ENVIRONMENT DEGRADATION OWING TO BUSINESS APATHY	Chaudhari Chandrakant Bhagvat	164
61.	CHILD LABOR – AN OBSTACLE IN HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT	Dr. Rahul. N. Dhumal,	169
62.	"CHILD LABOUR IN INDIA : REASONS AND REMEDIES SPECIAL REFERENCE WITH MAHARASHTRA"	Prof.Kishor Sutar, Prof.Gajanan Khamkar	173
63.	CHILD LABOUR IN INDIA	Prof. Vishal Balawant Gaikwad	176
64.	CHILD LABOUR	Prof. Balasaheb Jinnappa Taral	178
65.	CHILD LABOUR IN INDIA : A STUDY	Prof. Kore Manohar Appasaheb	181
66.	PROFILE OF ANGANADI WORKERS AND DIFFICULTIES ENCOUNTERED IN CARRYING OUT NON-FORMAL PRE-SCHOOL EDUCATION	Dr. Ila D. Jogi	183
67.	WORK OF TRADE UNION IN ICHALKARANJI	Dr.Chandravadan Naik	188
68.	HOW TO FORMULATE A RESEARCH PROBLEM?	Dr. Sawant Vitthal Kundalika	192
69.	राजर्षी शाहू महाराजांचे शैतीविषयक सुधारणेचे कार्य	प्रा.डॉ.कोरडे दत्तात्रय ज्ञानदेव	195
70.	INSTITUTIONAL ARRANGEMENT FOR WOMEN EMPOWERMENT AT GLOBAL AND NATIONAL LEVEL	Dr. Prabha B. Kadam	198
71.	THE EMINENT PERSONALITY NARAYANRAO GHORPADE	Dr.Arati Nadgouda	201
72.	हुंडा : एक सामाजिक समस्या	डॉ.एस.एम.गावडे	205
73.	"ECONOMY FOR DEVELOPMENT – A NEED FOR 2020"	Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil	210
74.	EMPLOYMENT OPPORTUNITIES TO FEMALE WORKFORCE IN AGRICULTURE SECTOR: A STUDY OF KAVATHE MAHANKAL TALUKA	Ms. Dr. V. B. Devakar	213
75.	EMPOWERMENT THROUGH EDUCATION	Miss Swati V. Mane	216
76.	"EXPORT AND DEVELOPMENT OF ECONOMY"	Dr.Yuvraj Rajaram Thorat	218
77.	DIVERSITY IN THE FLORA OF TERRESTRIAL FERNS OF NORTHERN WESTERN GHATS (INDIA)	Manisha Kale	220
78.	LANDSLIDE VULNERABILITY ZONATION MAPPING USING GIS AND REMOTE SENSING	Subhash Chavare, Sudhakar Koli, Dr. Vinod Veer, Dr.Meena Potdar	223
79.	A BRIEF HISTORY OF CONTRIBUTION OF SATYASHODHAK SAMAJ OF MAHATMA PHULE	Dr. S.M. Gawade	227
80.	GEOGRAPHICAL STUDY OF POPULATION PRESSURE ON PRIMARY HEALTH CARE CENTERS IN WALWA TAHSIL OF SANGLI DISTRICT	Gaikwad S. B., Kadam A. S.	230
81.	'G-GOVERNANCE-A CHANGING PARADIGM IN GOVERNANCE : A CASE STUDY OF VILLAGE PANUTRE'	Patil Sardar Ananda	234

हुंडा : एक सामाजिक समस्या

डॉ.एस.एम.गावडे, चंद्राबाई शांतांप्पा शेंडूरे कॉलेज, हुपरी.

गोषवारा :

भारत हा रुढी प्रथा परंपरावादी देश आहे. भारतामध्ये प्राचीन काळापासून अनेक प्रथा आहेत. त्यातील काही प्रथा काळाच्या ओघात नष्ट झाल्या पण पूर्वीपासून चालत आलेली पण आजही अस्तित्वात असलेली, स्त्रियांवर अन्याय करणारी एक प्रथा म्हणजे हुंडा प्रथा होय. हुंडा ही एक जीवधेणी समस्या बनली आहे. कारण पूर्वीची हुंडाप्रथा आणि आजची हुंडाप्रथा यामध्ये बदल झाले आहेत. आज या हुंडाप्रथेमुळे स्त्रियांच्यावर अनेक प्रकारे अन्याय होत आहे म्हणूनच संशोधकाने या शोधनिंबधाच्याद्वारे हुंडा समस्येचा अभ्यास करताना हुंडा म्हणजे काय? हे विविध समाजशास्त्रज्ञांनी केलेल्या व्याख्येवरुन अभ्यासाले आहे. त्यानंतर हुंडा ही समस्या निर्माण होण्यामागील कारणे कोणती आहेत याचा अभ्यास केला आहे. ह्या हुंडा सुमस्येचे विविध घटकावर होणारे दृष्टरिणाम कोणते याचा अभ्यास करून त्यातून समाजात कोणत्या नवीन समस्या निर्माण झाल्या आहेत याचा अभ्यास केला आहे. त्यानंतर समाजातील ही ज्वलंत समस्या सोडविण्यासाठी शासनस्तरावर कोणते प्रयत्न सुरु आहेत? त्यासाठी कोणते कायदे केले आहेत याचा अभ्यास करून शेवटी ही समस्या संपूर्ण सोडविण्यासाठी कोणते उपाय योजीले ग्राहिजेत हे सांगण्याचा प्रयत्न संशोधकाने केलेला आहे.

प्रस्तावना :

भारतीय समाजात अनेक साजाजिक समस्या आहेत. काही समस्या प्राचिन काळापासून चालत आलेल्या आहेत. तर काही आधुनिक काळात निर्माण झालेल्या आहेत. भारतीय समाजातील एक प्राचीन प्रथा म्हणून हुंडा पद्धतीचा उल्लेख आढळतो. पूर्वी श्रीमत कुटुंबातील मुलीला तिच्या विवाहात 100 गायी हुंड्याच्या स्वरूपात दिल्या जात होत्या असा अर्थव वेदामध्ये उल्लेख आढळतो. जातक कथामध्ये देखील विवाहाच्यावेळी वरास मौल्यवान वस्तू अलंकार आणि संपत्तीच्या स्वरूपात उपहार देण्याची प्रथा होती. विवाहाच्यावेळी नवीन वैवाहिक दांपत्याला अनेक आर्थिक बाबीना समोरे जावे लागते. तेंव्हा त्यांना नवीन संसार थाटत असताना काही वस्तू भेट देण्याच्या उद्देशाने ही प्रथा समाजात सुरु झाली असावी; परंतु कालांतराने या प्रथेला एक विकृत स्वरूप प्राप्त होवून हुंड्यासाठी नवविवाहितेला जाळून टाकणे, विहिरीत ढकलून दैणे किंवा मरेपर्यंत सासू, नणंदा आणि पतीने मारणे यासारख्या घटना घडत असल्याचे वारंवार वृतपत्रातून वाचायला व आजूबाजूला पहायला मिळते. त्यामुळे आधुनिक काळात भारतीय समाजात हुंडा एक अतिशय गंभीर समस्या निर्माण झाल्याचे दिसून येते.

भारत हा बहुधर्मिय देश आहे. या देशातील हिंदू, इस्लाम व जैन यासारख्या विविध धर्मात कमीजास्त स्वरूपात हुंड्याची समस्या असल्याचे दिसून येते पण हिंदू धर्मात ही प्रथा जास्त असल्याचे दिसून येते.

अभ्यासाची उद्दिष्टे :

1. हुंडा समस्येचे स्वरूप समजावून घेणे
2. हुंडा समस्येच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
3. हुंडा समस्या सोडविण्यासाठी केलेल्या कायदयांचा अभ्यास करणे.
4. हुंडा समस्येचे दुष्परिणाम अभ्यासणे.
5. हुंडा समस्या सोडविण्यासाठी योजलेल्या उपाययोजनांचा अभ्यास करणे.

ग्रहितके :

1. दिवसेंदिवस हुंडा प्रथेचे स्वरूप बदलत आहे.
2. हुंडापद्धतीचे निर्मूलन करण्यासाठी केलेल्या कायदयांची प्रभावी अमलबजावणी होत नाही.
3. लोकांची मानसिकता बदलणे गरजेचे आहे.

अभ्यासपद्धती :

सदर शोध निबंधासाठी तथ्य संकलन करताना संदर्भ ग्रंथ, मासिके व वृत्तपत्रे या हुय्यम स्त्रोतांचा वापर करण्यात आला असून, संकलीत माहितीचे वर्णनात्मक पद्धतीने विश्लेशन केलेले आहे.

आशय विश्लेशण :

हुंडा ही समस्या समजावून घेण्यासाठी सुरुवातीला आपणास हुंडा म्हणजे काय? किंवा हुंडा कशाला म्हणतात हे अभ्यासण्यासाठी हुंडयाचा काही समाजशास्त्रज्ञांनी केलेल्या व्याख्या व कायदयानुसार हुंडयाची केलेली व्याख्या अभ्यासणे आवश्यक आहे.

हुंडयाची व्याख्या :

1. मॅक्स रँडीन :

'सर्वसाधरणतः विवाहाच्या वेळी वरास वधूकडून किंवा वधूच्या कुटुंबाकडून जी संपत्ती प्राप्त होते त्यास हुंडा असे म्हणतात.'

2. 1961 च्या हुंडा प्रतिबंधक कायदयानुसार :

'विवाहा अगोदर किंवा विवाहानंतर विवाहातील कोणत्याही एका पक्षाने दुसऱ्या पक्षास प्रत्यक्षरित्या किंवा अप्रत्यक्षरित्या कबूल केलेली किंवा दिलेली संपत्ती अथवा मौल्यवान वस्तू म्हणजे हुंडा होय.'

3. सामाजिक शास्त्र कोश :

'हुंडा म्हणजे विवाहप्रसंगी वराने वधू पक्षाकडून घेतलेली संपत्ती होय.'

हुंडयाची कारणे :

हुंडा ही एक सामाजिक समस्या असून हया हुंडयामुळे अनेक विवाहीत मुलींना गुलामीचे

जीवन जगावे लागते त्यामुळे हुंडा समस्येची कारणे अभ्यासणे आवश्यक आहे.

1. सामानिक प्रथा :

हुंडा ही सामाजिक प्रथा असती तरी अलिकडे हया प्रथेला सामाजिक प्रतिष्ठा लाभली आहे. कारण आपल्या मुला-मुलींच्या लग्नात हुंडा दिला किंवा घेतला नाहीतर ते कमी प्रतिष्ठेचे लक्षण मानले जाते. त्यामुळे जास्तीत जास्त हुंडा देणे व घेणे हे प्रतिष्ठेचे लक्षण मानले जाऊ लागले

2. जातीव्यवस्था :

जाती अंतर्गतच विवाह करण्याचे समाजाचे बंधन असल्यामुळे आपल्या मुलीला चांगले स्थळ किंवा चांगला वर मिळण्यासाठी मुलींच्या आई-वडीलामध्ये स्पर्धा लागली आहे. त्यासाठी वारेमाप हुंडा दिला जातो.

3. हुंडयाचे दुष्टचक्र :

एखादया दांपत्याला मुलगा व मुलगी असते. जेव्हा असे आईवडील आपल्या मुलीचे लग्न करताना हुंडा देतात तेंव्हा त्याची वसुली ते आपल्या मुलाचे लग्न करताना हुंडा घेऊन करतात.

4. नवीन संसार उभारणीत मदत :

आपल्या मुलीचा संसार सुखाचा व्हावा, तिच्या नवीन संसारात कोणत्याही प्रकारची अडचण येऊ नये म्हणून मुलीचे आई, वडील तिच्या लग्नात भांडीकुंडी, दागदागिने, विविध वस्तू वैगेरे देतात.

5. कुरुप मुलीशी लग्नाचा मोबदला :

एखादी मुलगी कुरुप असेल किंवा तिला व्यंग असेल तर अशा मुलीचे लग्न लवकर होत नाही तेंव्हा त्या मुलींच्या आई-वापाला त्याची खूप चिंता लागते अशावेळी जास्त हुंडयाचे प्रलोभन दाखवून त्या मुलीचा विवाह केला जातो.

6. नोकरदार किंवा श्रीमंत जोडीदारास महत्व :

प्रत्येक आई-वडीलांना आपली मुलगी श्रीमंत घरात जावी किंवा ती चांगल्या गलेलटु पगार असणाऱ्या व मोठया पदावर असणाऱ्या मुलग्याला दयावी असे वाटते. त्यामुळे स्वाभविकच अशी मुले किंवा त्यांचे आई-वडील मोठया हुंडयाची अपेक्षा करतात व त्याची पूर्ताताही केली जाते.

ही व यासारखी अनेक कारणे हुंडा ही समस्या निर्माण होण्यामागे असल्याचे दिसून येते.

हुंडापद्धतीचे दुष्परिणाम :

हुंडा ही प्रथा सार्वत्रिक असली तरी अलीकडे या प्रथेला अतिशय विकृत वळण

लागल्यामुळे समाजात अनेक दुष्परिणाम, समस्या निर्माण होऊ लागल्या आहेत. त्याचा ही अभ्यास

च्या

करणे गरजेचे आहे. म्हणूनच हुंडयाचे दुष्परिणाम पुढीलप्रमाणे सांगता येतील.

1. कौटुंबिक कलह :

जर आपल्या मुलाला विवाहात जातीतल्या किंवा समाजातल्या इतर मुलांपेक्षा कमी हुंडा मिळाला तर कालातराने कुटुंबातील सदस्याकडून त्या मुलीचा छळ केला जातो व पैसे किंवा वस्तू आणण्यासाठी तिला वारंवार माहेरी पाठविले जाते.

2. व्याकित्तमत्व विकासात घट :

मुलीला लग्नात हुंडा दयावा लागणार आहे म्हणून तिच्या शिक्षणावर आई-वडील फारसा खर्च करीत नाहीत. तसेच मुलगी जास्त शिकली तर तिला नवराही जास्त शिकलेला शोधावा लागेल व त्यासाठी जास्त हुंडाही दयावा लागेल म्हणूनही मुलीच्या शिक्षणाकडे दुर्लक्ष केले जाते.

3. दारिद्र्य :

हुंडा दिल्या शिवाय मुलीचे लग्न होत नसल्यामुळे व मुलीचे लग्न करणे अत्यावश्यक असल्यामुळे गरीब आईवडील सोने, जमीन, घर गहाण टाकून व तेही नसेल तर, सावकराकडून भरमसाठ व्यजाने कर्ज काढतात व ते कर्ज फेडता देशोधडीला लागतात कुटुंबाची वाताहत होते.

4. आत्महत्या :

जबरदस्त हुंडा देऊ न शकल्यामुळे अनेक मुलींची लग्ने होत नाहीत. या हुंडयासाठी आपल्या आईवडीलांना अपमानास्पद जीवन जगावे लागते या तीव्र दुखामुळे मुली आत्महत्या करतात.

5. बालहत्या :

वाढते हुंडयाचे प्रमाण, हुंडयासाठी मुलींचा होणारा छळ हे सर्व पाहून, ऐकून व वाचून अनेक आईवडील मुलगी जन्माला आली तर तिची हत्या करतात.

6. प्रौढ कुमारिकांची समस्या :

हुंडा देऊन लग्न करणे शक्य नसल्याने किंदा हवा तसा जोडीदार न मिळाल्यामुळे विवाहाचे वय उलटून गेलेल्या मुलींचे म्हणजेच प्रौढ कुमारीकेंचे समाजातील प्रमाण वाढते आहे.

7. विजोड विवाह :

हुंडाप्रथेमुळे वधु-वरांच्या अनुरुपतेपेक्षा, सौंदर्यपेक्षा व आवडीपेक्षा हुंडयाच्या रक्कमेला जास्त महत्व दिले जाते. त्यामुळे मुल-मुलींची परस्पर संमती न घेताच काही वेळेला विवाह होतात. त्यामुळे स्वताला आवडणारा जोडीदार न मिळाल्यामुळे अनेक पती- पर्ती आयुष्यभर दुखी जीवन जगतात.

8. अनैतिक मार्गाचा अवलंब :

हुंडा देता न आल्यामुळे ज्या मुलींचे विवाह झाले नाहीत अशा मुलीपैकी अनेक मुली अनैतिक मार्गाने कामवासना पूर्ण करतात. किंवा काही वेळा त्यांच्यावर अत्याचारही होतो. त्यातूनच वेश्या व्यवसायाच्या वाढीला प्रोत्साहन मिळते

9. मानसिक आजार :

उपवर मुली घसात असल्यास व हुंडा देण्याची कुवत नसल्यामुळे लग्न होऊ शकत नसल्यास ती मुलगी, आईवडील तसेच घरातील इतर माणसे यांच्या मनावर सतत ताण पडतो व कित्येकदा आईवडील किंवा मुलगी यांच्यात यामुळे मानसिक विकृती निर्माण होते.

10. हुंडाबळी :

मुलींच्या आईवडिलाकडून हुंडयापोटी जास्तीत जास्त रक्कम, किंवा किमती वस्तू मिळाव्यात यासाठी सुनेला टोचून बोलणे, पदोपदी अपमान करणे, जेवायला न देणे तसेच मारहाणही केली जाते. एवढे करुनही जेव्हा आपणास हवे त्या वस्तू मिळत नाहीत तेव्हा त्या विवाहीत मुलींची हत्या केली जाते. आपल्या देशात हुंडाबळी जाणाऱ्या विवाहित महिलांच्या संख्येत सततवाढ होत आहे.

हुंडाप्रतिबंधक कायदा :

वरील हुंडाप्रथातीचे दुष्परिणाम पाहता हुंडा ही अमानुष प्रथा असून ती समाजाला

लागलेली किड आहे. स्त्री-पुरुष समानतेमधील खुप मोठा अडथळा आहे. शासनस्तरावरती वैधनिक उपाय योजन या दुष्ट प्रवृत्तीला पायाबंद घालण्याचा प्रयत्न झाला. त्यामधील ठळक बाबी खालीलप्रमाणे.

1. विहार राज्याने 1950 ला कायदा केला.

2. आंध्रप्रदेश सरकाने 1958 मध्ये कायदा केला.

3. 27 एप्रिल 1959 मध्ये भारत सरकारने हुंडा प्रतिबंधक बील लोकसभेत मांडले. हे बील लोकसभेत पास झाले पण राज्यासभेत ते पास न झाल्याने दोन्ही समागृहाच्या संयुक्त निवड समितीकडे पाठविले. 20 मे 1961 ला ते बिल पास झाले. म्हणूनच या बीलास हुंडा प्रतिबंधक कायदा, 1961 असे नाव देण्यात झाले.

4. 1961 च्या 'हुंडा प्रतिबंधक कायदयात 1984' मध्ये दुरुस्ती करून 'हुंडाप्रतिबंधक कायदा 1984' लागु करण्यात आला. पुन्हा एकदा या कायदयात सुधारणा करून 'हुंडाप्रतिबंधक कायदा 1986' लागु करण्यात आला.

5. 1986 च्या हुंडा प्रतिबंधक कायदयानुसार हुंडाच्या गुन्ह्याकरिता जमानत दिली जात नाही. गुन्हेगारास 5 वर्षांचा कारावास आणि 15 हजार रुपयाचा दंड लावला जातो.

6. केंद्र सरकारच्या कर्मचाऱ्यांनी हुंडा देणे किंवा घेण्यास प्रोत्साहन देऊ नये. म्हणून भारत सरकारने 1986 मध्ये केंद्र सरकारच्या कर्मचाऱ्यांनी हुंडा दिला किंवा घेतल्यास सरकारच्या नोकर वर्तणुक नियमांचा भंग होईल असे जाहीर केले.

हुंडा समस्या सोडविण्यासाठी उपाययोजना :

भारतातील वाढती हुंड्याची समस्या सोडविण्यासाठी केंद्र सरकार व राज्य सरकारने आतापर्यंत विविध कायदे केले. हुंडा देणे किंवा घेणे हे कायदयाने गुन्हा असल्यामुळे जर याबाबत पोलीसांकडे लेखी तक्रार केल्यास संबंधित दोषी व्यक्तीवर कायदेशीर कारवाई केली जाऊ शकते. पण केवळ कायदा करून या समस्येचे समूळ उच्चाटन होणार नाही. त्यासाठी इतरही काही उपाययोजना करणे महत्वाचे आहे. त्या उपाययोजना खालीलप्रमाणे.

1. हुंडाविरोधी जागृती :

भारतीय समाज हा रुढी प्रथावादी आहे. हुंडा ही एक प्रथा आहे. त्यामुळे लोक या प्रथेचे दुष्परिणाम लक्षात न घेता त्याचे जे पालन करीत आहेत. त्यांना थांबविण्यासाठी केवळ कायदा करून भागणार नाही. तर हुंडा प्रधतीशी निगडीत असणाऱ्या जातीप्रथा, रुढीप्रियता, अवाजीवी समारंभप्रियता, स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन इ. सर्वच प्रश्नावर प्रभावी जनजागरण इ. च्या माध्यमातून प्रबोधन, तसेच हुंडाविरोधी चर्चासत्र, भाषणे, वक्तृत्व स्पर्धा इ. चाही अवलंब केला पाहिजे.

2. स्त्री शिक्षण व आर्थिक स्वयंपूर्णता :

रतीय समाजात स्वातंत्र्यप्राप्तीपासून ते आजपर्यंत पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांचे साक्षरतेचे प्रमाण कमी आहे. त्यामुळे स्त्रियांना त्यांच्या पसंतीनुसार सक्स शिक्षण देवून त्यांना स्वतःच्या अस्तित्वाचे आत्ममान जागृत करणे आवश्यक आहे. तसेच त्यांना शिक्षणाबोवरच आर्थिकदृष्ट्यांस्यांची बनविणे खुप गरजेचे आहे. शिक्षणामुळे स्त्रियांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होईल तर आर्थिक स्वयंपूर्णतेमुळे त्या स्वाभिमानी बनतील व आपल्यावर होणाऱ्या अन्याय-अत्याचाराविरुद्ध बंड करून उटतील.

3. आंतरजातीय आणि आंतरर्धमीय विवाहास प्रोत्साहन :

भारतामध्ये जाती-धर्माची बंधने आजही पाळली जातात. विशेषत: विवाहाच्यावेळी तर ती आधिक काटेकोर पाळली जातात. त्यामुळे चांगला धर्मीय विवाहाचा पुरस्कार केला पाहिजे त्यामुळे जोडीदार निवडण्यासाठी जातीत जीवधेणी स्पर्धा लागते त्यामुळे हुंड्यासारखी समस्या निर्माण होते. त्यासाठी आंतरजातीय व आंतर धर्मीय विवाहाचा पुरस्कार केला पाहिजे त्यामुळे जोडीदार निवडीचे क्षेत्र विस्तृत होईल व अपोआपच हुंडा प्रथेला प्रतिबंध बसेल.

4. पुरुषप्रधान मानसिकतेत बदल :

भारत हा पुरुषप्रधान देश आहे. येथे स्त्रियांपेक्षा पुरुषाला अधिक महत्व दिले जाते. विवाहामध्येही स्त्रीपेक्षा पुरुषाचे पारडे जड आहे असे मानले जाऊन हुंडा ही एक प्रथा पुढे आली आहे. त्यामुळे हुंडा समस्या सोडविण्याची असेल तर प्रथम: पुरुषप्रधान मानसिकतेत बदल करणे खूप आवश्यक आहे.

5. जोडीदार निवडीचे स्वातंत्र्य :

परंपरागत भारतीय समाजात पूर्वीपासून मुलामुलीना आपला भावी जोडीदार निवडण्याचे स्वातंत्र्य नाही. काही प्रमाणात पुरुषांच्या पसंतीचा थोडा तरी विचार केला जातो पण स्त्रियांना तेवढेही स्वातंत्र्य नाही. अलिकडच्या काळात थोडी सुधारणा होत असली तरी अजूनही नुसंख्य कुटुबात जोडीदार निवडण्याचे अधिकार वडीलधान्यांकडे आहेत त्यासाठी जीवनसाधीदार निवडण्याचे स्वातंत्र्य दोघांनाही दिल्याचा प्रश्नच राहणार नाही.

6. साध्या पद्धतीने लग्न :

अलीकडे लग्नात फार मोठा खर्च केला जातो. मुला-मुलींच्या विवाहात फार खर्च करणे हे प्रतिष्ठेचे मानले जाते. त्यामुळे दोन्हीकडे नुकसानच होते. आणि खोट्या प्रतिष्ठेसाठी आवस्तव हुंड्याची मागणी केली जाते. त्यामुळे जर विवाह सोहळा साध्या पद्धतीने आटोपल्यास हुंडा प्रथेला आला बसेल.

7. प्रेमविवाहाला उत्तेजन :

भारतीय समाजामध्ये कायदयाने प्रेमविवाहाला परवानगी आहे पण सामाजाची मानसिकता नसल्यामुळे प्रेमविवाहाला विरोध होतो. जर आपणास हुंडा समस्या सोडवायची असेल तर आतरजातिय व आंतरर्धर्मीय प्रेमविवाह करण्यासाठी समाज प्रबोधन करून प्रोत्साहन दिले तर आपोआपच हुंडा समस्या सुटप्यास मदत होईल.

कायदयाची कठोर अमलबजावणी :

शासनाने हुंडाप्रथेचे समूळ उच्चारन करण्यासाठी कायदे केले पण त्याची प्रभावी अमलबजावणी होत नसल्यामुळे हुंडा समस्या कमी होण्यास मदत होत नाही. त्यामुळे जसे लोकांचे प्रबोधन करणे गरजेचे आहे. तसेच कायदयाची देखील काटेकोर अमलबजावणी होणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष :

1. अलिकडे हुंडा म्हणून रोख रक्कमेबरोबरच, अलंकार, मोटरसायकल फर्निचर, महागडी कपडे वैगरीचीही मोठ्या प्रमाणात मागणी होते आहे किंवा खोट्या प्रतिष्ठेसाठी मुलीच्या आईवडीलाकडून वरिल सर्व नवन्या मुलाला विवाहात दिले जात आहे.
2. हुंडा समस्येचे समूळ उच्चारन होण्यासाठी केवळ जनतेने हुंडाविरोधी तक्रार केल्यानंतरच संबंधित दोषी व्यक्तींला कायदयाद्वारे शिक्षा न देता विवाहप्रसंगी कायदयाचे काटेकोर पालन केले जाते की नाही हे पाहण्यासाठी पोलीस यंत्रणेने सजग राहून दोषी व्यक्तीवर कडक कारवाई केली जात नाही.
3. भारतात हुंडाविरोधी चळवळ आहे. परंतु या चळवळीत अगदी कमी लोक आहेत. या चळवळीत सर्व सामान्य लोकांचा अभाव दिसून येतो. या करिता प्रथमतः समाजातील सुशिक्षीत स्त्रियांनी व हुंडापद्धती समूळ नष्ट झाली पाहिजे असे म्हणणाऱ्या पुरुषांनी हुंडाविरोधी चळवळ अधिक व्यापक करणे गरजेचे आहे. तसेच सर्वच मुलींनी हुंडा न घेण्याऱ्या तरुणांशी त्रु आम्ही विवाह करू असा ठाम निर्धार करणे गरजेचे आहे. म्हणजेच हुंडा समस्येची सोडवणूक होण्याची लोकांची एकूणच मानसिकता बदलणे गरजेचे आहे.

संदर्भ :

1. आगलावे प्रदीप : भारतीय समाज संरचना आणि समस्या : 2003 : ललिता पुराणिक श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
2. क-हाडे वी.एम. : भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या : 2009 : पिंपळापुरे अॅण्ड कॅ. पब्लिशर्स, नागपूर.
3. मायी सुनिल : भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या : 2009 : डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे-30.
4. पाटे सुमन : भारतीय समाजिक समस्या : 1991 : विद्या प्रकाशन, नागपूर.
5. देव विरा. : स्त्री चळवळीची वाटचाल : 2002 : सुगावा प्रकाशन, पुणे.
6. कुलकर्णी पी.के. : भारतातील समाजिक समस्या : 1998 : विद्या प्रकाशन, नागपूर.